

De beschildering van De Krijtberg in Amsterdam

P.C.J. van Dael

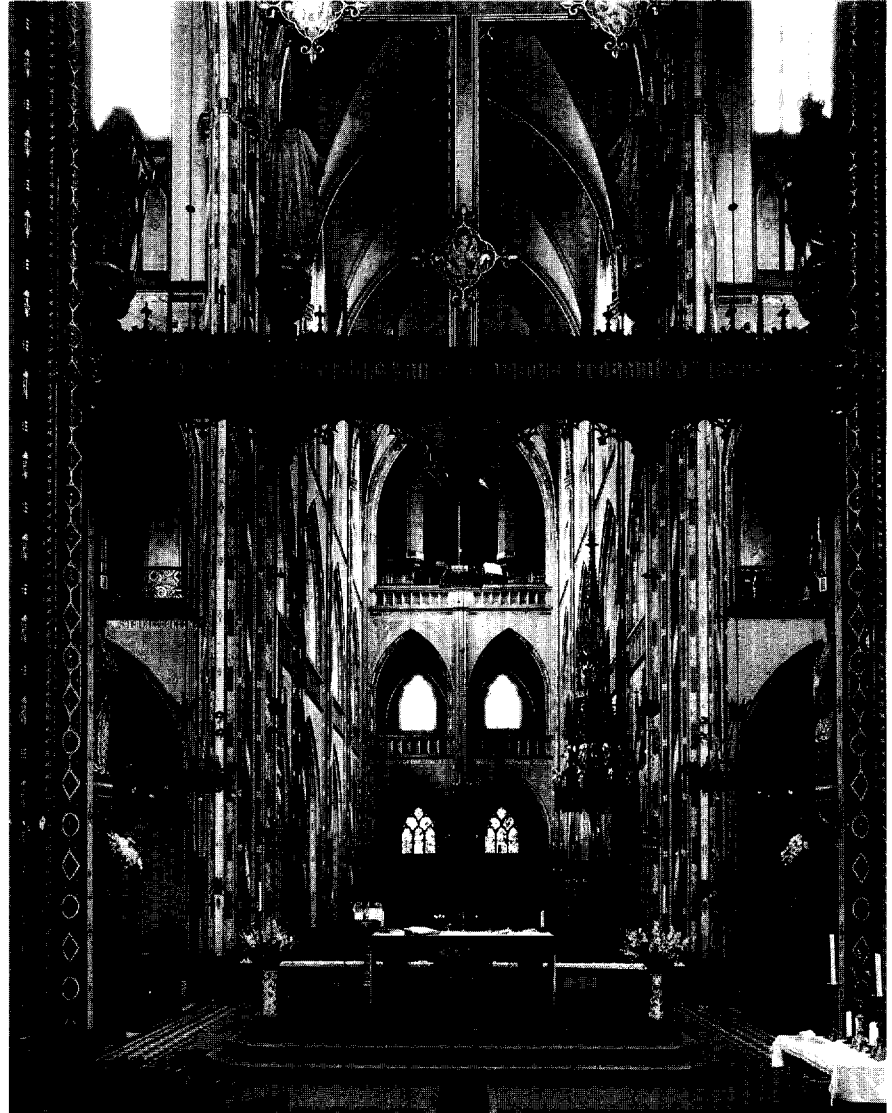
Veel negentiende-eeuwse kerken zijn in de jaren zestig aan een beeldenstorm onderhevig geweest. Toen is menig beeld gesneuveld en moest ook de polychromie het vaak ontgelden. De Amsterdamse St. Franciscus Xaveriuskerk, ook wel De Krijtberg¹ genoemd, is dit lot bespaard gebleven. Bovendien heeft deze kerk in 1979-1990 een algehele restauratie ondergaan. Alleen de polychromie moet nog onderhanden worden genomen. Met het oog op de discussies die wellicht nog gevoerd zullen worden in verband met de geplande restauratie van de schilderijen is het dienstig de geschiedenis van de polychromie na te gaan.

De rijkdom en de warmte van het interieur van De Krijtberg worden niet alleen bepaald door het goud en de kleuren van de altaren en de gebrandschilderde vensters, maar ook door de polychromie van de wanden, pijlers en gewelven. Eugène Viollet-le-Duc heeft in *De Dietsche Warande*, het tijdschrift van Joseph Alberdingk Thijm², in 1874 het belang en de werking van de polychromie als volgt omschreven.

'De decoratieve schilderkunst vergroot of verkleint een gebouw, maakt het helder of donker . . . Het is eene godin, die goed of kwaad voortbrengt, maar die nooit onverschillig blijft. Volgens hare luim maakt zij kolommen dikker of dunner, verlengt of verkort pijlers, verhoogt gewelven of brengt ze dichter bij het oog, ontroft groote vlakten of maakt ze kleiner; behaagt of beledigt; brengt de gedachte samen of leidt ze af. Met een penceelstreek vernietigt zij een met veel overleg opgevat werk, maar ook van een nederig gebouw maakt zij een werk vol aantrekkelijkheden, van eene koude, naakte zaal een behagelijke plaats waar men gaarne zit te dromen en waarvan men een onuitwisbare herinnering bewaart.'³

De in 1883 in gebruik genomen kerk werd weldra van binnen geschilderd. Volgens de notulen werd in het 'huisconsult' van de jezuïetencommunauteit die de zorg had voor De Krijtberg op 23 april 1886 gesproken van 'aliqua polychromia' (enige polychromie); men besloot het oordeel van Friedrich Wilhelm Mengelberg⁴ af te wachten. Waarschijnlijk betreft het hier een voorlopige schildering van de kerk. De rekening van een dergelijke schildering van priesterkoor en beide zijkapellen dateert van 12 juni van dat jaar.⁵ In 1889 vond de voorlopige schildering van de rest van de kerk plaats.⁶

Een foto van de kerk met zicht op het priesterkoor, uit 1888⁷, laat zien dat het hoogaltaar, het ciborium, de beelden van St. Franciscus Xaverius en St. Ignatius van Loyola

1. Het schip van de Krijtberg. Polychromie: firma Hans Mengelberg's Interieurkunst, 1927-1928. Herkomst foto: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist (1963).

tegen de pijlers van de triomfboog en de gebrandschilderde vensters met taferelen al aanwezig zijn.⁸ De huidige polychromie ontbreekt nog, evenals de apostelbalk met het triomfkruis.

In 1892-1893 kwam de definitieve schildering van het priesterkoor en van de Mariën- en Jozefkapel tot stand. Mengelberg was de ontwerper, G.F.X. Janssen uit Zevenaar de uitvoerder. Tegelijkertijd vervaardigde Men-

gelberg de apostelbalk met het triomfkruis, voorzag Heinrich Geuer twee ramen in het priesterkoor van een decoratieve beglazing en vernieuwde het atelier Nicolas de beglazing van de Mariakapel. Deze vernieuwing was noodzakelijk omdat voor de oorspronkelijke gebrandschilderde vensters uit 1885 verkeerde glasverven waren gebruikt.

Mengelberg had kennelijk de opdracht ervoor te zorgen dat de werkzaamheden van beeldhouwer, schilder, glazenier en smid op elkaar werden afgestemd. Op 28 juni 1892 schreef hij aan de superior:⁹ 'Met de Heeren Geuer, Jansen en Kniep¹⁰ heb ik de werkzaamheden goed afgesproken.'¹¹ Blijkens een brief aan de superior van 23 november 1892 bemoeide Mengelberg zich ook met Nicolas: 'aan de heer Nikolaas te Roermond heb ik geschreven dat ik hem gaarne zoude behulpzaam zijn wanneer hij de raamen van de Moedergodskapell wilde verbeteren dat zij in kleur en stijl tot een geheel met het aanwezige komen'.¹²

Op 16 januari 1893 schreef Janssen aan de superior dat hij niet te vlug kon werken: 'er is veel olie gebruikt voor den grondlaag en dit moet noodig goed ingedroogd zijn'. Kennelijk waren de parochianen ongeduldig: 'ook schrijft UEW. over de ontevredenheid der Parochianen, dit is mij niet vreemd, dat er in den beginne gezegd wordt wat duurt het lang, of men ziet niets wat die lui uitvoeren. Met die voorbereidende werkzaamheden gaat er altijd eene heele tijd heen. Volgens het verslag, wat mijne lieden mij telkens van het werk moeten geven, weet ik niet beter, of moet over hunnen ijver tevreden zijn'. Tenslotte nog iets over de kleuren: 'Mochten de aangebrachte kleuren te sterk uitkomen, moet UEW. wel bedenken dat het afwerken en het aanbrengen van goud de kleuren tempert'.¹³ De kosten voor de polychromering van het priesterkoor, inclusief de beelden van Xaverius en Ignatius, en de beide zijkapellen bedroegen f 7000.¹⁴

Martin Schenk¹⁵ schilderde, naar tekeningen van Mengelberg, de heiligenfiguren op de wanden van het koor en van de beide zijkapellen. Zoals zo vaak bij de inrichting en decoratie van kerken in die tijd werden jubilea en dergelijke aangegrepen om een en ander te bekostigen. De figuren in het priesterkoor waren geschonken bij gelegenheid van het 25-jarig priesterfeest van een van de paters. De kosten bedroegen f 1260, f 90 per figuur. De figuren in beide zijkapellen kostten samen f 800, f 50 per figuur. De figuren in één van de kapellen waren een geschenk bij gelegenheid van een 50-jarig huwelijk.¹⁶

De figuren bevinden zich in geschilderde, goudkleurige gotische nissen, die geen enkele diepte suggereren. De figuren zijn in grisaille geschilderd en vertonen, in tegenstelling tot hun architectonische omkadering, enige plasticiteit doordat schaduwen in de plooiën van hun gewaad zijn aangegeven. Kleurige accenten vormen de gouden nimbussen en de achtergrond: groen in het priesterkoor, rood in de Maria- en Jozefkapel. Onder de figuren zijn draperieën ge-

schilderd: groen brokaat in de zijkapellen, goudbrokaat in het priesterkoor, waar het goud gesuggereerd wordt door geel. In de beide zijkapellen zijn jezuietenheiligen afgebeeld. Zwarte jezuietentogen schilderen is geen dankbare opgave. Omdat het hier om grisailleschilderingen gaat, werd deze moeilijkheid op elegante wijze omzeild.

Het prijsverschil tussen de figuren in het priesterkoor en die in de zijkapellen ligt aan het feit dat de heiligen in de zijkapellen ten halven lijve zijn afgebeeld, die in het priesterkoor ten voeten uit. Zoals gezegd zijn in de zijkapellen jezuietenheiligen en -zaligen weergegeven. De laatsten hebben in plaats van een nimbus een stralenkrans. Iedere heilige is vergezeld van zijn naam en een banderol met een toepasselijke tekst.¹⁷ De heiligen in het priesterkoor hebben een speciale band met de eucharistie.¹⁸

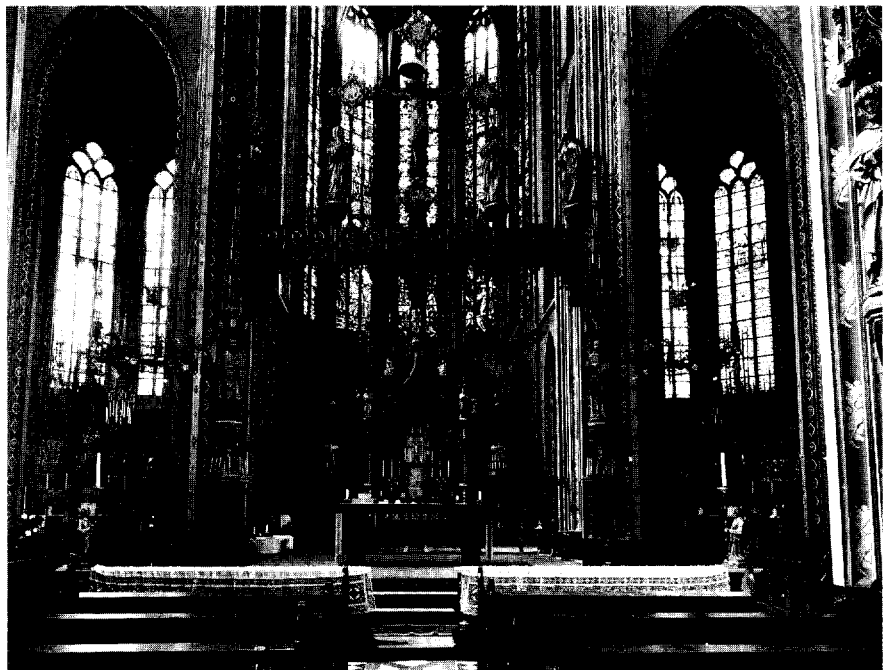
De weinig plastische schilderingen, die de vlakheid van de wand respecteren, zijn geheel volgens de theorieën der neogotici. In dit verband volgt een citaat uit het boekje van pastoor J.J.M. Everts, *Onze kerken. Over Kerkgebouw, Kerkgemeubelte, Kerkgereide, Kerkversiering enz.*, uit 1887: 'Het Kerk Schilderen . . . heeft voor doel: op de muren der Kerk tafereelen te schilderen tot versiering van het gebouw; zoodat het grondvlak niet wordt weggedacht, maar altijd een muurvlak blijkt te zijn; – derhalve hier geen kunstig perspectief om het oog te misleiden; maar eene tafereel-schildering, die met de decoratie-schildering de architectonische ordinantie van het Godsgebouw dient te releveeren, Schilderkunst en Bouw-

kunst samenwerkende tot een harmonisch geheel.'¹⁹

De rest van de kerk moest het de komende decennia nog doen met de voorlopige eenvoudige beschildering. In het boek van J. Kalf en P.J.H. Cuypers, *De Katholieke kerken in Nederland* (1906) wordt deze beschildering beschreven en gecontrasteerd met de rijke polychromie van koor en kapellen, een tegenstelling die correspondeerde met het licht, dat slechts spaarzaam binnendrong in het schip, maar in transept, koor en zijkapellen via grote vensters ruimschoots naar binnen viel:

'Er ontstond aldus een tegenstelling in de verlichting, die nog zeer sterk is geaccentueerd door de polychromie van het interieur: terwijl in het schip vaalgrijs domineert, alleen onderbroken door het fletsrood der diensten en het vaalblauw in de hollen der moulures, praalt het choor in een warmen gloed van rood, blauw en goud, waarachter en waarboven nog sterker kleurenluister fonkelt van de – ten deele licht gehouden – gehistorieerde beglazing . . .'²⁰

Deze tegenstelling werd teniet gedaan in 1927-1928, toen de rest van de kerk werd gepolychromeerd door de Utrechtse firma Hans Mengelberg's Interieurkunst. Uit 1925 en 1926 dateren enige offertes van andere firma's. Eind 1925 kwam een prijsopgaaf binnen van een kerkschilder uit Zwolle 'over het reinigen, repareren, tweemaal schilderen en het aanbrengen van banden en ornament op de wanden en gewelven van kruisbeuk, middenschip, zangkoor, zijgangen,

2. Gezicht op het priesterkoor en de beide zijkapellen van de St. Franciscus Xaveriuskerk (De Krijtberg) te Amsterdam. De beschildering dateert uit 1892-1893. Ontwerp schildering: Friedrich Wilhelm Mengelberg. Herkomst foto: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist (1964).

3. St. Johannes Berchmans en St. Stanislaus. Schildering in de Mariakapel. Ontwerp F.W. Mengelberg, uitvoering Martin Schenk, 1892-1893. Herkomst foto: AVC Vrije Universiteit, Amsterdam (1979).

tribunen en portalen'.²¹ In de offerte, eveneens eind 1925, van de Amsterdamse 'schilder en decorateur' A.C. Lemmens blijkt dat het kerkbestuur hem een ontwerp van de kleurstelling had voorgelegd: 'Wat de kleuren op de tekening aangegeven betreft vond ik beter daar niet op te letten, en de kleuren van het priesterkoor aan te houden dan krijgt men een beter geheel en men gaat dan ook niet buiten de stijl van het geheele kerkgebouw.'²² De maker van het ontwerp, architect J.H. Valk²³, reageert: 'Mijn kleurtekening had slechts de bedoeling den aard van het werk aan te geven het geen de Heer Lemmens als vakman begrijpen moest. Het moest voor hem van zelf sprekend zijn dat de juiste kleuren afgestemd moeten worden op het priesterkoor.'²⁴

In juli 1926 besloot het kerkbestuur 'met het oog op de finantieële omstandigheden . . . de beschildering der kerk voorloepig uit te stellen'.²⁵ Een half jaar later ervoer men blijkens de notulen van het kerkbestuur de toestand als onhoudbaar: 'In het begin van Februari [1927] werd het vraagstuk betreffende het herstel der muren en het afdoende schilderen van het kerkgebouw, opnieuw ter sprake gebracht, daar de toestand werkelijk van dien aard werd, dat een beslissing niet langer uitgesteld mocht worden. Na ernstige besprekingen van het Kerkbestuur onderling, werd op voorstel van den Zeer Eerw. Pater Voorzitter besloten met de Utrechtsche Firma Hans Mengelberg's Interieurkunst in verbinding te treden . . .'²⁶

Eerst werd de oude polychromie van het priesterkoor en de zijkapellen schoongemaakt en gerestaureerd.²⁷ Bij die gelegenheid werden de halfronde zuilen tegen de pijlers van de triomfboog en tegen de wanden van het priesterkoor en de zijkapellen

roodbruin overgeschilderd. Deze overschildering was eenvoudiger dan de oorspronkelijke polychromie.

Daarna volgden het transept, het middenschip, de zijbeuken, de tribunes, het zangkoor en de achterwand van de kerk. Op 9 december 1927 was blijkens de notulen van het kerkbestuur het beschilderen van het middenschip bijna gereed.²⁸ Het is aanneemelijk dat de beschildering in het jaar daarop werd voltooid.²⁹

Tevreden en dankbaar kon de secretaris van het kerkbestuur neerschrijven: 'Een doorn in 't oog was ook hem [de voorzitter van het kerkbestuur, rector Vermeulen] de verwaarloosde toestand van het kerkge-

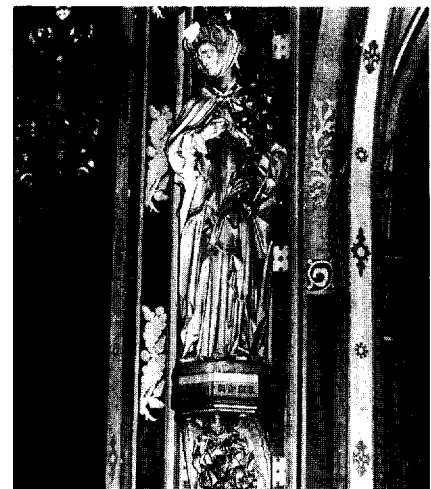

4. Beeld van St. Ignatius. F.W. Mengelberg, 1985. Polychromie van beeld en pijler 1892-1893. Vgl. afb. 1. Herkomst foto: AVC Vrije Universiteit, Amsterdam (1979).

bouw, en toen dan ook een niet onaanzienlijk legaat het kerkbestuur meer ruimte van beweging gaf, was zijn eerste werk de beschildering van de kerk te doen ter hand nemen, waarmede deze als verjongd te voorschijn trad.'³⁰

Hoe men aan de firma Hans Mengelberg's Interieurkunst was gekomen is niet duidelijk. Wel waren er vanouds relaties met de familie Mengelberg. De beeldhouwer Friedrich Wilhelm (1837-1919) zijn we al tegengekomen onder andere als ontwerper van de polychromie van het priesterkoor en de zijkapellen. Zijn zoon Otto (1867-1924) heeft de transeptramen in de Krijtberg gemaakt (1902). Diens zoon Willem (1897-1969) maakte in 1929 de drie kleine ramen in de linker zijbeuk, in 1933 een raam in het rechter zijschip en in 1931-1932 verving hij de vervaagde ramen van Geuer in het priesterkoor. Hans Mengelberg (1885-1945) nu was de jongste zoon van Friedrich Wilhelm en een broer van Otto.

De ramen van Willem Mengelberg, met name die in het priesterkoor, vallen door hun bontheid en hun felle kleuren enigszins uit de toon, wanneer men ze vergelijkt met de meer gedempte oude polychromie. De vensters van Nicolas in de zijkapellen zijn veel meer in overeenstemming met de oude beschildering. Dit gold waarschijnlijk ook voor de ramen van Geuer. De polychromie van Hans Mengelberg heeft overeenkomsten met de kleuren die Willem Mengelberg gebruikte. De kleuren van zijn ramen, met name die met de H. Margaretha Maria en de H. Theresia in het linker zijschip uit 1929, keren terug in de polychromie van het schip. Nu ligt het niet voor de hand de kleurstelling van de nieuwe polychromie toe te schrijven aan Willem Mengelberg: diens ramen zijn later ontstaan. Hierboven hebben we al gezien dat architect Valk een kleurstelling ontwierp, die volgens de genoemde Amsterdamse schilder en decorateur niet aansloot

5. Beeld van de Heilige Lidwina van Schiedam, 1907. Polychromie van beeld en pijler 1927-1928. Vgl. afb. 1, rechts. Herkomst foto: AVC Vrije Universiteit, Amsterdam (1979).

bij de oude polychromie. Het is evenwel niet zeker of Valk de kleuren van de door Mengelberg uitgevoerde polychromie heeft bepaald. Het ligt voor de hand om te denken aan een ontwerp van de firma zelf. De sprekkende kleuren van de ramen van Willem Mengelberg en van de polychromie van het bedrijf van Hans Mengelberg zijn overeenkomstig de smaak van de late jaren twintig. Een zekere bontheid kan aan de polychromie uit 1927-1928 niet worden ontzegd. De gebruikte kleuren zijn: groen, blauw, roodbruin, violet, geel (in plaats van goud), bruin. De grondtoon is een groenachtige kleur, die een tamelijk donkere werking heeft. De diagonale banden waarmee de halfzuilen tegen de pijlers versierd zijn, wekken de reminiscentie aan zuurstokken. De schildering uit het eind van de jaren twintig lijkt van mindere kwaliteit dan de eind-negentiende-eeuwse polychromie. De motieven die het priesterkoor en de zijkapellen sieren zijn kleinschalig. Het goud dat hier gebruikt is geeft een rijk en fonkelend effect. De motieven die daarentegen in de latere schilderijen voorkomen zijn grootschaliger. Zij staan nogal ver uit elkaar, zodat de decoratie een onrustige werking heeft. Goud komt slechts hier en daar in de zijbeuken voor en op de kapitelen vlak onder het gewelf van het middenschip. De schilderijen zijn dof en mat vergeleken bij die in het priesterkoor en de zijkapellen. Al kan men overeenstemming waarnemen bij de kleuren die tussen 1927 en 1933 zijn toegepast zowel in de glas-in-loodvensters als in de polychromie, deze kleuren vallen binnen het geheel van het kerkinterieur uit de toon.

Noten

- 1 De Krijtberg werd in 1880-1883 gebouwd door Alfred Tepe.
- 2 Thijm was oprichter van *De Dietsche Warande* en eigenaar van de firma Van Langenhuisen, die dit tijdschrift uitgaf en drukte. De firma was gevestigd in het pand 'Berg Thabor', Singel 434, vlak bij De Krijtberg.
- 3 'De schilderkunst in het westersch Europa der middeleeuwen, met name in Frankrijk', *De Dietsche Warande* 10 (1874), p. 246-247.
- 4 Mengelberg, die veelal de kerken van Tepe van altaren en beelden voorzag, had voor De Krijtberg de volgende opdrachten gekregen: het hoogaltaar en het ciborium (1883-1886), het Maria-altaar (1885), de beelden van St. Aloysius (1884) en St. Ignatius (1885). Later zouden nog meer opdrachten volgen.
- 5 Rekening (f. 298,34) van A. Winnubst, 'Mr Schilder', voor 'schilderwerk verricht aan het Presbeterium en de kleine Altaren de muren', 12 juni 1886. Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam (GAA), Particulier Archief (PA) 442, inv. nr. 225.
- 6 In het dagboek van de pastorie staat onder 10 augustus 1889: 'De beschildering der kerk afgeploopen.' *Diarium 1888-1923*, archief Krijtberg ('Residentie 22b').
- 7 GAA, PA 442, inv. nr. 223.
- 8 Behalve het hoogaltaar, het ciborium en het beeld van Ignatius is ook het beeld van Xave-

rius (1887) van Mengelberg. De gebrandschilderde vensters werden vervaardigd door Heinrich Geuer (1886). Weldra begon de tekening te vervagen. In 1931-1932 werd deze beplazing vervangen.

- 9 Omdat De Krijtberg geen parochiekerk was, sprak men niet van 'pastoor', maar van 'superior' of 'rector'.
- 10 De ijzersmid Albert Kniep uit Utrecht vervaardigde de lichtkronen voor de kerk.
- 11 GAA, PA 442, inv. nr. 225.
- 12 GAA, PA 442, inv. nr. 225.
- 13 GAA, PA 442, inv. nr. 225.
- 14 Nota van 26 augustus 1894 (GAA, PA 442, inv. nr. 25). Hierbij waren ook inbegrepen enige werkzaamheden in verband met de communiebank en de kapel van het H. Hart (links van de ingang van de kerk).
- 15 Martinus Christiaan Schenk (1833-1911) woonde en werkte in Amsterdam.
- 16 *Inventaris v/d Krijtberg*, opgemaakt door A. van de Kant SJ in 1910, aangevuld door L. Levelt SJ in 1950, p. 3 (GAA, PA 442, inv. nr. 245). Briefje van de hand van L. Levelt met notities over de polychromie (GAA, PA 442, inv. nr. 246).
- 17 In de Mariakapel bevindt zich boven de heiligen een tekst die verband heeft met degene aan wie de kapel was gewijd: *qui me invenit invenit vitam et hauriet salutem a Domino* [Spr. 8:35, uit de lezing van het feest van de Onbevleete Ontvangenis, 8 december]. Hier volgt een opsomming van de afgebeelde heiligen. Per heilige wordt aangegeven welke tekst zich op zijn banderol bevindt. Op de schilderijen komen veel afkortingen voor. In het hier volgende worden de teksten volledig uitgeschreven. Verder worden de attributen genoemd die de heiligen vergezellen. Van links naar rechts zijn afgebeeld: Ignatius, *Ignem veni mittere in terram* [Luc. 12:49], boek, Franciscus Xaverius, *baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti* [Mt. 28:19], kruis en doopschaal, Franciscus Borgias, *in nomine Jesu omne genu flectatur* [Filip. 2:10], IHS in een cirkel, Franciscus Regis, *evangelizare pauperibus misit me* [Luc. 4:18], kruisbeeld, Franciscus de Hieronymo, *Beati mortui qui in Domino moriuntur* [Apoc. 14:13], kruisbeeld, Paulus Miki, *Absit mihi [!] gloriari nisi in cruce* [cf. Gal. 6:14], twee zwaarden, Petrus Claver, *Diliges proximum tuum tanquam teipsum* [Mc. 12:31], negerfiguur, Aloysius van Gonzaga, *Quid hoc ad aeternitatem* ('wat betekent dit met het oog op de eeuwigheid?'), schedel en lelietak. In de Jozefkapel loopt boven de heiligen de volgende tekst: *Fac nos innocuum Joseph degere vitam sitque tuo semper tuta patrocinio* ('Doe ons in onschuld, Jozef, het leven doorbrengen en zij het steeds beveiligd door uw bescherming': uit het 'graduale' van de 'Plechthigheid van de H. Jozef', woensdag in de tweede week na het oktaaf van Pasen). Deze tekst heeft duidelijk met het patrocinium van de kapel te maken. Van links naar rechts zijn de volgende heiligen en zaligen afgebeeld: Johannes Berchmans, *Haec tria mihi charissima* ('Deze drie dingen zijn mij het dierbaarst'). Deze tekst slaat op zijn attributen: rozenkrans, regelboekje en crucifix), Stanislas, *Non sum natus praesentibus* ('Ik ben niet geboren voor het aardse'), Jezuskind, Alphonsus Rodriguez, *Ave Maria gratia plena, rozenkrans, Ignatius de Azevedo, In periculis maris et la-*

tronum [cf. 2 Cor. 11:25-26], palmtak en boek, Andreas Bobola, *Corpus meum dedi percussentibus* [Jes. 50:6], kruisbeeld en geselroede,

Johannes de Britto, *Omnibus omnia factus sum* [1 Cor. 9:22], palmtak en zwaard. Petrus Canisius, *in medio ecclesiae aperiet os eius* [Ecl. 15:5], boek, Petrus Faber, *Angelis suis mandavit de te* [ps. 90:11].

- 18 Bovenaan loopt de tekst *Ecce tabernaculum Dei cum hominibus et habitabit cum eis et ipsi populus ejus erunt et ipse Deus cum eis erit eorum Deus* [Openb. 21:3]. Van links naar rechts zijn de volgende heiligen en profeten afgebeeld: Mathildis, Monica, Leonardus (een van de Martelaren van Gorcum), Tarcisius, Johannes Chrysostomus, Ambrosius, Zacharias, Malachias, Thomas van Aquino, Alphonsus de Liguori, Stanislas, Petrus Canisius, Juliana van Cornillon, Margaretha Maria Alacoque.
- 19 H.J.M. Everts, *Onze kerken . . .*, 's-Hertogenbosch-Zwolle, 1887, p. 193.
- 20 J. Kalf en P.J.H. Cuyppers, *De Katholieke kerken in Nederland*, Amsterdam, 1906, p. 219-220.
- 21 Prijsopgaaf van W. Triffiterer, 23 december 1925: wanneer 'Es-ka'-verf wordt gebruikt f 8041,90; wanneer 'Kiesin' wordt gebruikt f 7488,40. GAA, PA 442, inv. nr. 225.
- 22 Brief van 28 december 1925. In deze offerte wordt 'FrescoNovo'-verf aanbevolen. GAA, PA 442, inv. nr. 225.
- 23 In 1929 bouwde J.H. Valk de toenmalige parochiekerk van de H. Ipatius ('De Zaaier'), aan de Rozengracht te Amsterdam. Deze kerk was evenals De Krijtberg aan de jezuïeten toevertrouwd.
- 24 Brief van 29 december 1925. Volgens dit schrijven is Fresko Novo niet afwasbaar en begint het na zes jaar te verpulveren. GAA, PA 442, inv. nr. 225.
- 25 *Notulen kerkbestuur 1915-1952*. GAA, PA 442, inv. nr. 180.
- 26 *Notulen kerkbestuur 1915-1952*, 29 dec. 1927. GAA, PA 442, inv. nr. 180.
- 27 Op 13 mei 1927 krijgt Mengelberg f 4000 'als gedeeltelijke afbetaling van restauratie priesterkoor en zijkapellen'. Op 18 augustus 1927 krijgt hij f 2000 'als laatste termijn van schoonmaken en beschildering priesterkoor en zijkapellen' (GAA, PA 442, inv. nr. 225). In een brief van Mengelberg van 14 maart 1933 wordt als kosten van de restauratie van de schildering van het priesterkoor (hoogstwaarschijnlijk ook van de zijkapellen) genoemd f 8000. Tussen haken staat het jaartal 1927 (GAA, PA 442, inv. nr. 225).
- 28 *Notulen kerkbestuur 1915-1952*. GAA, PA 442, inv. nr. 180.
- 29 In het contract betreffende de polychromie van transept, langschip, zijbeuken, tribunes, zangkoor en achterwand, dat dateert van 31 mei 1927, wordt als totaalprijs f 27.000 genoemd. Er worden KEIM-mineraalverven gebruikt en 'Rose noble goud 18 karaats'. In 1928 geschieden diverse termijnbetalingen. Een brief van Mengelberg van 14 maart 1933 vermeldt de kosten van de verschillende onderdelen en noemt tevens jaartallen: transept f 7350 (1930), langschip f 10000 (1930), zijbeuken f 3500 (1930), tribunes f 3600 (1930). GAA, PA 442, inv. nr. 225. De betekenis van deze jaartallen is niet duidelijk. Misschien zijn in die jaren de laatste afbetalingen geschied.
- 30 *Notulen kerkbestuur 1915-1952*, 23 juni 1930. GAA, PA 442, inv. nr. 180.